

Al final del llibre hi trobem unes làmines, amb il·lustracions molt ben seleccionades, junt amb la relació de les fonts i bibliografia (veg. les pp. 379-406) que l'autor ha emprat per a l'elaboració de tan documentada i valuosa aportació a l'estudi de la progressiva aplicació de la reforma gregoriana en els territoris del bisbat de Vic, i de les transformacions que això comportà en la vida de las canòniques agustinianes. Una felicitació, ben de cor, a Mn. Josep Masnou per tan aprofundida investigació sobre la vida d'aquests canonges que, ja en temps de sant Francesc d'Assís, donaren destacades vocacions als framenors, entre elles, el famós Doctor de l'Església, sant Antoni de Pàdua († 1231) que durant uns anys fou canonge regular agustinia, primer a la canònica de Sant Vicenç, a extramurs de Lisboa i, després, a Santa Creu de Coïmbra, fins a l'any 1220, quan ingressà amb els primers framenors.

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

Francisco MARCO SIMÓN, Francisco PINA POLO, José REMESAL RODRÍGUEZ (eds.), *La pobreza en el mundo antiguo*, (Instrumenta, 81), Edicions de la Universitat, Barcelona 2022, 228 p., ISBN 978-84-9168-900-3.

Edició de les actes de l'onzè Col·loqui d'Història Antiga celebrat a Saragossa els dies 9 i 10 de setembre de 2021 on s'abordà l'estudi d'una temàtica d'enorme interès per al franciscanisme i per als reptes del món actual: la pobresa. Avui ens preocupen molt les desigualtats entre pobles i nacions, però no podem pas oblidar que també existí la desigualtat i la pobresa en l'Antiguitat afectant a amplis sectors de la societat. Els participants en el col·loqui abordaren la temàtica de la pobresa des de diverses òptiques en el món grec i romà. Ja d'entrada la professora Lucia Cecchet, de la Università degli Studi di Milano, oferí una profunda i meticulosa anàlisi del terme grec *penetes* per tal d'ajudar a interrogar-nos a propòsit de qui era realment considerat "pobre" en el món hel·lènic (veg. pp. 13-21: "Percepción económica y social de la pobreza en las fuentes griegas arcaicas y clásicas"). Les professores Aida Fernández Prieto i Miriam Valdés Guía ens brinden una aproximació a la vida quotidiana de les llars més empobrides d'Atenes ran de la guerra del Peloponès; un fet bèl·lic que afectà molt directament als col·lectius més vulnerables que, coincidint amb els que ens descriu la Bíblia, era format pels ancians, les vídues i els infants orfes i que, en aquella circumstància de la postguerra, precisaren –de part de la polis atenenca– d'algunes mesures de protecció (veg. pp. 23-52: "Familia, pobreza y vulnerabilidad en la Atenas clásica: ancianos, viudas y huérfanos de guerra").

La professora de la Universitat de Saragossa Laura Sancho Rocher examina les raons que portaren a l'Atenes democràtica a contribuir amb ajuts

econòmics als ciutadans amb menys recursos (veg. pp. 53-71: "La política democrática de los suburbios: de Pericles a Eubulo") i, finalment, Marco García Quintela clou els estudis sobre la pobresa en el món hel·lènic amb un estudi de la vida de pobresa segons Sòcrates esguardada com a forma de vida alternativa al marge de la vida pública de l'Atenes democràtica; una actitud que, d'alguna manera, pot coincidir amb l'opció de pobresa voluntària dels membres dels ordes mendicants (veg. pp. 73-87: "La pobreza de Sócrates y la Academia de Platón").

A la segona part del volum es tracta sobre la pobresa en el món romà. D'entrada Javier Velaza ens defineix els termes llatins *pauper* i *paupertas* que, semblaria, per als romans no tingueren un sentit prou precís ni definit. Pel que fa a un *pauper* seria aquella persona amb recursos modestos però suficients per subsistir; mentre que la *paupertas* implicava una condició humana, una forma de ser, que, àdhuc, podia ser entesa talment com a una virtut (veg. pp. 89-97: "Quid est pauper? El pauper romano, entre la literatura y la epigrafía"). Després, la professora Ana Mayorgas Rodríguez a partir del text *De re publica* de Ciceró, de la biografia sobre Ròmul que escriví Plutarc, de l'obra *Antiquitates Romanae* de Dionís d'Halicarnàs i del text de la crònica *Ad urbe condita* de Titus Livi analitza minuciosament el concepte de pobresa i de riquesa en els relats sobre els orígens de Roma que, aquests, solen ser presentats com a molt humils i modestos per tal d'enaltir, molt més encara, el seu desenvolupament fins que Roma assolí el seu desenvolupament que culminà amb l'estructuració d'un imperi d'abast mediterrani (veg. pp. 99-112: "Humilis multitudo. Pobreza y riqueza en las narraciones sobre el origen de Roma"). Segueix l'aportació d'Eduardo Sánchez Moreno que reflexiona sobre l'imperialisme romà com a codi narratiu entre dominadors i dominats, assenyalant que la suposada "misèria" dels vençuts era expressament emfatitzada per a denigrar als enemics (veg. pp. 113-124: "La pobreza en la narrativa del imperialismo romano. Algunas representaciones cruzadas"), tot posant de manifest com la "pobresa" dels enemics era presentada com a una argumentació per a justificar l'extensió del *Imperium* sense deixar, però, d'enaltir una pobresa de caràcter "honorable" esguardada com a *virtus*; una actitud que posteriorment fou desenvolupada durant el procés de maduració de l'hegemonia romana quan s'esguardà la *paupertas rustica* talment com a una metàfora de pau.

A partir dels escrits de Ciceró, el professor Francisco Pina Polo s'interroga a propòsit de les seves actituds davant del món de la pobresa i dels pobres. Aquest famós orador i escriptor romà defensà com a evident l'existència entre rics i pobres i s'oposà –titllant de demagògiques– a les lleis frumentàries i agràries que volien contribuir a rebaixar les desigualtats socials (veg. pp. 125-139: "Misèria ac ieiuna plebecula: la posición de Cicerón frente a la pobreza") i, alhora, Ciceró mostrà un notable menyspreu envers els pobres en els quals hi veia potencials criminals, a persones ignorants que podien ser

fàcilment manipulades i reclutades pels sediciosos per posar en perill la *res publica* romana.

Yann Berthelet de la Universitat de Liège, a partir de textos literaris i epigràfics, esbrina si tots els sacerdots eren de l'aristocràcia, o bé si alguns procedien d'estaments més modestos i considerar-los "pobres" (veg. pp. 141-150: "¿Plebeyos, mendigos y charlatanes entre los sacerdotes públicos de la Antigua Roma y de las antiguas ciudades de Italia?"); Berthelet posa de manifest que en el món romà ser pobre (*pauper*) no necessàriament volia dir viure en la total indigència (*egestas*).

En l'article de Pedro López Barja de Quiroga s'ofereix una anàlisi de la relació entre pobresa i esclavitud on indica que, una de les maneres de mesurar el grau de pobresa a la Roma clàssica era la possessió d'esclaus, qualificat d'home "pobre" aquell que no era propietari de cap esclau (veg. pp. 151-164: "Pobres y esclavos: el círculo de poder en la Antigua Roma). Molt estremidor és l'estudi aportat per Rosa Cid López que el centra en l'anàlisi d'un grup social molt específic: les prostitutes ancianes —les *vetulae meretrices*— unes dones que experimentaren nombroses dificultats de supervivència arribant a una pobresa i marginació social extremes (veg. pp. 165-181: "*Vetulae et meretrices*: pobreza, marginación social y género en la Roma Antigua). Malgrat que amb l'expansió del cristianisme pels territoris de l'Imperi es procurà d'atendre les necessitats de les persones més desfavorides tot ampliant el concepte de "pobre", no s'arribà pas a eliminar l'estigmatització que sofrien les prostitutes car havien practicat una tasca esguardada com a immoral i "infamant".

Els dos darrers estudis que clouen el volum estan dedicats a l'Antiguitat tardana. La Dra. María Victoria Escribano Paño, a partir de l'anàlisi de les lleis imperials des de Constantí a Teodosi II, examina la instrumentalització de la pobresa posada al servei de l'interès públic, sobretot a partir de les disposicions del llibre XVI del *Codex Theodosianus* (veg. pp. 183-201: "Los pobres y los empobrecidos en el discurso legislativo de Constantino a Teodosio II). Finalment, Pedro Barceló, en el darrer estudi del volum, centra la seva aportació en l'estudi de les revoltes urbanes provocades per la manca de queviures que sacsejaren les grans ciutats de l'imperi, principalment a Roma, Constantinoble i Antioquia; uns avalots que solien estar vinculats a dissensions religioses o polítiques que sabien instrumentalitzar els grups més empobrits i necessitats de l'escala social (veg. pp. 203-211: "Revueltas de hambre en las ciudades tardo-antiguas").

El volum es completa amb uns índexs analítics que contenen la relació de les fonts clàssiques emprades al llarg del volum, on hi trobem l'esment d'obres d'autors cristians de prestigi com ara Ambrós de Milà, Agustí d'Hipona, Lactanci (amb les *Divinae institutiones*), Jeroni (amb l'*Adversus Iovinianum*), Eusebi de Cesarea (amb la *Historia ecclesiastica* i la *Vita Constantini*), entre d'altres escriptors de renom. També s'inclou una relació de les

fonts epigràfiques i jurídiques usades, a més d'un complet índex de noms i de llocs (veg. pp. 213-228).

Felicitem als coordinadors d'aquest volum per aportar-nos tan excel·lent caracterització de la figura del pobre —esguardat en diversos moments de les societats antigues— tot indicant, alhora, quines foren les estratègies que havien d'afrontar els grups socials més necessitats per tal de superar situacions extremes de fam i de misèria en el món Antic.

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

Giovanni SPAGNOLO, *Tra scienza e santità. Gesualdo da Reggio Calabria, cappuccino (1725-1803)*, Edizioni Padre Pio da Pietrelcina, San Giovanni Rotondo 2021, 277 p., ISBN 978-88-499-0213-6.

Nueva biografía sobre la vida y proyección espiritual del venerable Gesualdo de Reggio-Calabria (Giuseppe Marco Antonio Melacrino, 1725-1803), escrita recientemente por el capuchino de la Provincia de Palermo Fr. Giovanni Spagnolo; un experto autor que, a partir de fuentes manuscritas y de una sólida bibliografía, nos presenta la personalidad, santidad y posteridad de esta gran figura de la Orden capuchina; una santidad que, en su día, se irradió en algunos prodigios extraordinarios como el hecho de travesar sobre su manto el estrecho de Messina en la cuaresma del año 1800, acompañado de Fr. Mansueto: "entro mare e caminava sulle onde" (p. 184); un prodigio muy parecido al milagro de la transfretación en la vida del dominico san Raimundo de Penyafort († 1275) que viajó sobre su capa desde la isla de Mallorca al puerto de Barcelona y, sobre todo, muy semejante, casi una imitación, a la travesía de san Francisco de Paula († 1507), fundador de los Mínimos, patrono de los marinos y pescadores calabreses "per avere attraversato, a bordo del suo mantello, lo stretto di Messina" (p. 179).

En el prefacio del libro el eminente historiador de la vida y espiritualidad capuchina, Fr. Costanzo Cagnoni (ver pp. 9-21), pone de manifiesto la gran capacidad de estudio y las peculiares dotes de orador que caracterizaron la vida del venerable Gesualdo de Reggio-Calabria, un "modelo che esalta la spiritualità cappuccina" y que, en momentos muy difíciles, tuvo que ejercitar en Calabria la caridad activa y afrontar los estragos de la terrible peste de los años 1743-1745 que devastó las comarcas calabresas y, además, años después, asumir la dirección de la reconstrucción de conventos y casas de retiro que habían sido destruidos por el terrible terremoto del 5 de febrero de 1783 y que, tal como se explica más adelante, causó la muerte de 30.000 personas (ver pp. 129-138). Sobre esta catástrofe, ya en su día, se publicó una extensa crónica como la titulada, *Historia dei fenomeni del terremoto*